
MONOGRAFIE PRAWNICZE

ZMIANA UMOWY
W SPRAWIE ZAMÓWIENIA
PUBLICZNEGO

GRZEGORZ KLICH

Wydawnictwo C.H.Beck

MONOGRAFIE PRAWNICZE

GRZEGORZ KLICH • ZMIANA UMOWY W SPRAWIE ZAMÓWIENIA
PUBLICZNEGO

Polecamy nasze najnowsze publikacje z tej serii:

Małgorzata Sieradzka

**INSTYTUCJE WADIUM W POSTĘPOWANIU O UDZIELENIE
ZAMÓWIENIA PUBLICZNEGO**

Małgorzata Sieradzka

**ZMIANY PRZETARGOWE W ŚWIELE ZAMÓWIEŃ
PUBLICZNYCH ORAZ PRAWA KONKURENCJI**

Małgorzata Sieradzka

**CHARAKTER PRAWNY POSTĘPOWANIA I RODZAJE
ROZSTRZYGNIĘĆ WYDAWANYCH W POSTĘPOWANIU
W SPRAWACH PRAKTYK NARUSZAJĄCYCH ZBIOROWE
INTERESY KONSUMENTÓW**

Konrad Jan Marciniak

**MORSKIE ZASOBY GENETYCZNE W PRAWIE
MIĘDZYNARODOWYM**

Sebastian Koczur

**AKSJIOLOGIA ODPOWIEDZIALNOŚCI MATERIALNEJ
PRACOWNIKA**

Marcin Kamiński

**MECHANIZM I GRANICE WERYFIKACJI
SĄDOWOADMINISTRACYJNEJ A NORMY PRAWA
ADMINISTRACYJNEGO I ICH KONKRETYZACJA**

Andrzej Ols

UMORZENIE PROCESU CYWILNEGO

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

[Kup książkę](#)

ZMIANA UMOWY W SPRAWIE ZAMÓWIENIA PUBLICZNEGO

GRZEGORZ KLICH

WYDAWNICTWO C.H.BECK
WARSZAWA 2016

[Kup książkę](#)

Wydawca: Natalia Adamczyk

Recenzja naukowa:
prof. UW r dr hab. Tadeusz Kocowski
prof. UG dr hab. Andrzej Powalowski

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2016**

Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: Wydawnictwo C.H.Beck
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-8711-6

ISBN e-book 978-83-255-8712-3

[Kup książkę](#)

Spis treści

Przedmowa	XI
Wykaz skrótów	XIII
Wykaz literatury	XIX
Wykaz orzecznictwa	XLIX
Pozostałe źródła wykorzystane w pracy	LVII
Wprowadzenie	1
Rozdział I. Charakterystyka zamówień publicznych	11
§ 1. Wprowadzenie	11
§ 2. Geneza prawa zamówień publicznych	12
§ 3. Źródła prawa zamówień publicznych oraz ich charakter	23
§ 4. Cele regulacji Prawa zamówień publicznych	30
I. Pojęcie mienia publicznego oraz konieczność jego ochrony	34
II. Zamówienia publiczne jako forma reglamentacji mienia publicznego	41
§ 5. Podstawowe zasady Prawa zamówień publicznych	45
I. Zasada uczciwej konkurencji i proporcjonalności	48
II. Zasada równego traktowania wykonawców	53
III. Zasada bezstronności i obiektywizmu	55
IV. Zasada udzielania zamówienia wyłącznie podmiotom wyłonionym zgodnie z przepisami ustawy	56
V. Zasady jawności, przejrzystości i pisemności	58
VI. Prymat trybów przetargowych	62
§ 6. Procedura udzielania zamówienia publicznego – ogólna charakterystyka	63
I. Organizacja udzielania zamówień publicznych	64
II. Przygotowanie postępowania o udzielenie zamówienia publicznego	67
III. Tryby udzielania zamówień publicznych	73
§ 7. Wnioski	82
Rozdział II. Zamówienie publiczne w świetle prawa cywilnego	85
§ 1. Wprowadzenie	85
§ 2. Pojęcie oraz elementy umowy	88
I. Pojęcie oraz rodzaje umów	88

II. Treść umowy	100
III. Strony umowy	104
IV. Przedmiot umowy	109
§ 3. Swoboda umów, w tym swoboda dokonywania zmian umów cywilnoprawnych	115
I. Pojęcie zasady swobody umów	115
II. Elementy konstrukcyjne swobody umów	120
III. Swoboda podejmowania decyzji o zawarciu umowy	122
IV. Swoboda wyboru kontrahenta (trybu zawarcia umowy)	125
V. Swoboda kształtowania treści umowy, w tym swoboda zmiany treści umowy	130
VI. Prywatnoprawne a publicznoprawne ograniczenia zasady swobody umów	135
§ 4. Metody dokonywania zmian umów cywilnoprawnych	140
I. Zmiana dokonywana na podstawie swobodnej decyzji stron ...	140
II. Zmiana dokonywana na podstawie klauzul umownych	143
III. Zmiana dokonywana jako realizacja istniejącego nakazu	147
§ 5. Elementy stosunku zobowiązaniowego podlegające zmianom	155
I. Elementy podmiotowe	155
II. Elementy przedmiotowe	157
§ 6. Umowa w sprawie zamówienia publicznego – informacje podstawowe	160
I. Zawarcie umowy jako podstawowy sposób zakończenia postępowania o udzielenie zamówienia publicznego	160
II. Forma oraz elementy umowy w sprawie zamówienia publicznego	163
III. Publicznoprawny charakter ograniczeń swobody kontraktowania w Prawie zamówień publicznych	168
§ 7. Wnioski	170
Rozdział III. Europejskie uwarunkowania zmiany umowy w sprawie zamówienia publicznego	173
§ 1. Wprowadzenie	173
§ 2. Pojęcie dorobku prawnego Unii Europejskiej	175
§ 3. Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej	179
§ 4. Akty wydawane przez Komisję Europejską	186
§ 5. Regulacja europejska przed wejściem w życie nowych dyrektyw – podsumowanie	188
§ 6. Projekt nowej dyrektywy klasycznej	191
§ 7. Nowa regulacja UE	195
§ 8. Regulacja zmiany umowy w sprawie zamówienia publicznego w prawodawstwach wybranych państw członkowskich	200

I. Uwagi ogólne	200
II. Regulacja francuska	202
III. Regulacja niemiecka	205
IV. Regulacja brytyjska na przykładzie prawa angielskiego i walijskiego	207
§ 9. Wnioski	211
Rozdział IV. Ograniczenia dokonywania zmian o charakterze przedmiotowym w umowach w sprawie zamówienia publicznego	213
§ 1. Wprowadzenie	213
§ 2. Potrzeba istnienia ustawowych ograniczeń dokonywania zmian umów w sprawie zamówienia publicznego	215
§ 3. Publicznoprawny charakter normatywnych ograniczeń dokonywania zmian umów ustanowionych w Prawie zamówień publicznych	218
I. Cel oraz charakter prawny ograniczeń	218
III. Ograniczenia wynikające z Prawa zamówień publicznych jako forma reglamentacji publicznoprawnej	230
IV. Dobra chronione przez ograniczenie swobody dokonywania zmian umów ustanowionych w Prawie zamówień publicznych	232
§ 4. Ewolucja regulacji ograniczeń dokonywania zmian umów w sprawie zamówienia publicznego	237
§ 5. Ograniczenia dokonywania zmian przedmiotowych wynikające z ustawy – Prawo zamówień publicznych	249
I. Przyczyny wprowadzenia zmian	252
II. Charakter i zakres zmian umowy możliwych do dokonania bez konieczności spełnienia warunków określonych w art. 144 PrZamPubl	261
III. Ogólny zakaz istotnych modyfikacji postanowień umowy w stosunku do treści oferty, na podstawie której dokonano wyboru wykonawcy	266
IV. Pojęcie zmian istotnych oraz dopuszczalność nieistotnych zmian postanowień umowy w stosunku do treści oferty	275
V. Dopuszczenie zmian postanowień umowy w stosunku do treści oferty zamieszczonej w ogłoszeniu o zamówieniu lub w specyfikacji istotnych warunków zamówienia jako przesłanka uchylenia ogólnego zakazu	293
VI. Konieczność określenia warunków ewentualnej zmiany	300
§ 6. Zakaz dokonywania zmian, które zmieniłyby zakres świadczenia wykonawcy w stosunku do jego zobowiązania zawartego w ofercie .	303
I. Pojęcie świadczenia na gruncie art. 140 ust. 1 PrZamPubl	303

II. Zakres świadczenia wykonawcy określony w ofercie	304
III. Prawne konsekwencje naruszenia zakazu	306
§ 7. Zakaz dokonywania zmian, które wykraczałyby poza określenie przedmiotu zamówienia zawarty w SIWZ	309
I. Pojęcie przedmiotu zamówienia	309
II. Przyczyny oraz charakter prawny zakazu	310
III. Prawne konsekwencje naruszenia zakazu	312
§ 8. Wnioski	314
Rozdział V. Ograniczenia dokonywania zmian podmiotowych w umowach w sprawie zamówienia publicznego	317
§ 1. Wprowadzenie	317
§ 2. Publicznoprawna modyfikacja cywilnoprawnej swobody zmiany umowy	321
§ 3. Problematyka zmian podmiotowych po stronie zamawiającego	328
§ 4. Przejęcie długu	337
I. Dopuszczalność przejęcia długu na gruncie ustawy – Prawo zamówień publicznych	337
II. Umowa pomiędzy wierzycielem a przejemcą za zgodą dotychczasowego dłużnika	340
III. Umowa pomiędzy przejemcą a dotychczasowym dłużnikiem zawierana za zgodą wierzyciela	343
§ 5. Zmiany podmiotowe po stronie wykonawcy a problematyka konsorcjum	345
§ 6. Kumulatywne przystąpienie do długu	350
I. Dopuszczalność kumulatywnego przystąpienia do długu na gruncie ustawy – Prawo zamówień publicznych	350
II. Konfiguracje podmiotowe kumulatywnego przystąpienia do długu a regulacja ustawy – Prawo zamówień publicznych	352
§ 7. Wnioski	357
Rozdział VI. Skutki niedochowania publicznoprawnych warunków modyfikacji umowy w sprawie zamówienia publicznego	359
§ 1. Wprowadzenie	359
§ 2. Cywilnoprawne skutki niedochowania ograniczeń zmian przedmiotowych umowy w sprawie zamówienia publicznego	362
I. Nieważność a unieważnienie	362
II. Unieważnienie jako skutek niedochowania wymogów określonych w art. 144 ust. 1 oraz art. 140 ust. 1 i 3 PrZamPubl	367
§ 3. Naruszenie ustawowych ograniczeń zmian umowy w sprawie zamówienia publicznego jako przesłanka skorzystania ze środków ochrony prawnej przewidzianych Prawem zamówień publicznych .	372

§ 4. Możliwość unieważnienia dokonanych zmian przed sądem powszechnym	378
I. Uwagi ogólne	378
II. Rodzaj i podstawy powództwa oraz podmioty legitymowane do jego wniesienia	381
III. Skutki uwzględnienia powództwa	389
§ 5. Wnioski	391
Zakończenie	395
Indeks rzeczowy	405

Przedmowa

Niniejsza monografia stanowi poprawioną wersję rozprawy doktorskiej pt. *Publiczno-prawne ograniczenia realizacji zamówienia publicznego*, obronionej 17.9.2015 r. na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego. W związku z powyższym chciałbym w tym miejscu złożyć szczególne wyrazy wdzięczności mojemu Promotorowi prof. dr. hab. *Karolowi Kiczce* za wieloletnią pomoc i opiekę naukową przy tworzeniu niniejszej pracy. Pragnę także podziękować Recenzentom rozprawy doktorskiej: prof. UWr dr. hab. *Tadeuszowi Kocowskiemu* oraz prof. UG dr. hab. *Andrzejowi Powalowskiemu* za cenne spostrzeżenia i uwagi, dzięki którym mogłem zweryfikować niektóre z moich koncepcji oraz dokonać niezbędnych poprawek, przygotowując niniejszą monografię do druku. Chciałem również w sposób szczególny podziękować moim najbliższym: żonie oraz moim rodzicom za wsparcie oraz motywację niezbędną dla przygotowaniu tej pracy.

Wrocław, grudzień 2016 r.

Grzegorz Klich

Wykaz skrótów

1. Źródła prawa

CenyU	ustawa z 9.5.2014 r. o cenach towarów i usług (Dz.U. poz. 915)
DostInfPublU	ustawa z 6.9.2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 782)
dyrektywa 2014/24/UE	dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/24/UE z 26.2.2014 r. w sprawie zamówień publicznych (Dz.Urz. UE L z 2014 r. Nr 94, s. 65)
dyrektywa 2014/25/UE	dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady z 26.2.2014 r. w sprawie udzielania zamówień przez podmioty działające w sektorach gospodarki wodnej, energetyki, transportu i usług pocztowych, uchylająca dyrektywę 2004/17/WE (Dz.Urz. UE L z 2014 r. Nr 94, s. 243)
EKSL	Europejska Karta Samorządu Terytorialnego sporządzona w Strasburgu 15.10.1985 r. (Dz.U. z 1994 r. Nr 124, poz. 607)
FinPublU	ustawa z 27.8.2009 r. o finansach publicznych (t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 885 ze zm.).
GATT	Układ Ogólny w sprawie Taryf Celnych i Handlu (Dz.U. z 2007 r. Nr 44, poz. 278)
KC	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 380)
Konstytucja RP	ustawa z 2.4.1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 78, poz. 483)
KPA	ustawa z 14.6.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 23)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 101)
KRO	ustawa z 25.2.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz.U. 2015 r. poz. 2082 ze zm.)
KSH	ustawa z 15.9.2000 r. – Kodeks spółek handlowych (t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 1030)
KZ	rozporządzenie Prezydenta RP z 27.10.1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. Nr 82, poz. 598)

OdpDyscFinPublU	ustawa z 17.12.2004 r. o odpowiedzialności za naruszenie dyscypliny finansów publicznych (t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 168)
OchrZwierzU	ustawa z 21.8.1997 r. o ochronie zwierząt (t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 856)
OKiKU	ustawa z 16.2.2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 184 ze zm.)
PrBank	ustawa z 29.8.1997 r. – Prawo bankowe (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 128)
PrBud	ustawa z 7.7.1994 r. – Prawo budowlane (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 290 ze zm.)
PrEnerg	ustawa z 10.4.1997 r. – Prawo energetyczne (t.j. Dz.U. z 2012 r. poz. 1059 ze zm.)
PrPrzew	ustawa z 15.11.1984 r. – Prawo przewozowe (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 915 ze zm.)
PrSpółdz	ustawa z 16.9.1982 r. – Prawo spółdzielcze (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 21)
PrTel	ustawa z 16.7.2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 1489 ze zm.)
PrZamPubl	ustawa z 29.1.2004 r. – Prawo zamówień publicznych (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 2164)
SamGminU	ustawa z 8.3.1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 446 ze zm.)
SamPowU	ustawa z 5.6.1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 814 ze zm.)
SamWojU	ustawa z 5.6.1998 r. o samorządzie województwa (t.j. Dz.U. z 2016 r. poz. 486 ze zm.)
UbezpObowU	ustawa z 22.5.2003 r. o ubezpieczeniach obowiązkowych, Ubezpieczeniowym Funduszu Gwarancyjnym i Polskim Biurze Ubezpieczycieli Komunikacyjnych (t.j. Dz.U. z 2013 r. poz. 392 ze zm.)
WłLokU	ustawa z 24.6.1994 r. o własności lokali (t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 1892 ze zm.)
ZamPublU	ustawa z 10.6.1994 r. o zamówieniach publicznych (t.j. Dz.U. z 2002 r. Nr 72, poz. 664 ze zm.)
ZamPublUZm16	ustawa z 22.6.2016 r. o zmianie ustawy – Prawo zamówień publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2016 r. poz. 1020)
ZNKU	ustawa z 16.4.1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (t.j. Dz.U. z 2003 r. Nr 153, poz. 1503)
TFUE	Traktat o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej z 25.3.1957 r., dawniej: traktat ustanawiający

	Europejską Wspólnotę Gospodarczą (1958–1993) oraz traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (1993–2009) (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE z 26.10.2012 r., C 326)
TUE	Traktat o Unii Europejskiej z 7.2.1992 r. (wersja skonsolidowana Dz.Urz. UE z 26.10.2012 r., C 326)

2. Organy orzekające

ETS	Europejski Trybunał Sprawiedliwości
KIO	Krajowa Izba Odwoławcza
NSA	Naczelný Sąd Administracyjny
SA	sąd apelacyjny
SO	sąd okręgowy
SN	Sąd Najwyższy
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej
WSA	wojewódzki sąd administracyjny
ZA	Zespół Arbitrów

3. Publikacje i czasopisma

ACNC	Acta Universitatis Nicolai Copernici
AUMCS	Acta Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AUWr	Acta Universitatis Wratislaviensis
KPP	Kwartalnik Prawa Publicznego
Mon. Zam. Pub.	Monitor Zamówień Publicznych
MoP	Monitor Prawniczy
NP	Nowe Prawo
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNAPU	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna i Pracy
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Karna i Wojskowa
OSNP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PPA	Przegląd Prawa i Administracji
PPH	Przegląd Prawa Handlowego

PUG	Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego
PZP	Prawo Zamówień Publicznych
RPiE	Ruch Prawniczy i Ekonomiczny
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
Sam. Teryt.	Samorząd Terytorialny
SPE	Studia Prawno-Ekonomiczne
St. Iur. Sil.	Studia Iuridica Silesia
TPP	Transformacje Prawa Prywatnego
Zam. Pub. Dor.	Zamówienia Publiczne Doradca

4. Inne

BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
BGBI.	Das Bundesgesetzblatt
Dz.U.	Dziennik Ustaw
Dz.U. R.P.	Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
Dz.Urz. UE	Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej
Dz.Urz. WE	Dziennik Urzędowy Wspólnot Europejskich
EKSL	Europejska Karta Samorządu Lokalnego
GWB	Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen
n.	następny
ONZ UNCITRAL	Komisja ONZ do Spraw Międzynarodowego Prawa Handlowego
por.	porównaj
poz.	pozycja
red.	redakcja
s.	strona
SIWZ	specyfikacja istotnych warunków zamówienia
t.	tom
t.j.	tekst jednolity
TRLCAP	ustawa o zamówieniach udzielanych przez hiszpańskie jednostki administracji publicznej (BOE Nr 148 z 21.6.2000 r., s. 21775)
UE	Unia Europejska
VgV	Vergabeverordnung
VOB/A	Vergabe- und Vertragsordnung für Bauleistungen – Teil A
VOB/B	Vergabe- und Vertragsordnung für Bauleistungen – Teil B
VOF	Vergabe- und Vertragsordnungen für freiberufliche Dienstleistungen

Wykaz skrótów

VOL/A	Vergabe- und Vertragsordnungen für Leistungen – Teil A
VOL/B	Allgemeine Vertragsbedingungen für die Ausführung von Leistungen – Teil B
z.	zeszyt
zasady MKH	zasady Międzynarodowych Kontraktów Handlowych
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

Wykaz literatury

- Adach-Nerwińska A., Wala A., Pieróg J.*, Istotne postanowienia umowy o zamówienie publiczne – jako zabezpieczenie sprawnego wykorzystywania środków unijnych, w: *E. Adamowicz, J. Sadowy* (red.), *Zamówienia publiczne jako instrument sprawnego wykorzystania środków unijnych*, Gdańsk–Warszawa 2012
- Arrow K.J.*, Insurance, Risk and Resource Allocation in theory of Risk-bearing, Essays in the Theory of Risk-Bearing, Chicago 1971
- Arrowsmith S.*, Government procurement and Judicial Review, Toronto 1988
- Arrowsmith S.*, Implementation of the new EC procurement directives and the Alcatel ruling in England and Wales and Northern Ireland: a review of the new legislation and guidelines, *Public Procurement Law Review* 2006, Nr 3
- Arrowsmith S.*, Public Procurement: Basic Concepts and the Coverage of Procurement Rules, w: *S. Arrowsmith* (red.), *Public Procurement Regulation: An Introduction*, Nottingham 2010
- Arrowsmith S.*, The law of Public and Utilities Procurement, London 2005
- Arrowsmith S., Craven R.*, Competitive dialogue in the United Kingdom, w: *S. Arrowsmith, S. Treumer* (red.), *Competitive Dialogue in EU Procurement*, Cambridge 2012
- Arrowsmith S., Linarelli J., Wallace D.*, Regulating Public Procurement: National and International Perspectives, Haga 2000
- Arystoteles*, Etyka nikomachejska, 1160 a, w: *D. Gromska, L. Regner, W. Wróblewski* (red.), *Arystoteles. Dzieła wszystkie*, t. 5, Warszawa 1996
- Arystoteles*, Polityka, Warszawa 1964
- Badcoe P.*, Best Value-A New Approach in the UK, w: *S. Arrowsmith, M. Trybus* (red.), *Public Procurement. The Continuing Revolution*, Haga 2003
- Baehr J.*, w: *T. Czajkowski* (red.), *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2006
- Baehr J., Kwieciński T.*, *Komentarz do ustawy o zamówieniach publicznych*, Warszawa 1999
- Baehr J., Stawicki A.*, w: *T. Czajkowski* (red.), *Prawo zamówień publicznych. Komentarz*, Warszawa 2006
- Bailey S.*, Cases, Materials & Commentary on Administrative Law, London 2005
- Banaszak B.*, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, Warszawa 2009, 2012
- Banaszak B.*, Prawo konstytucyjne, Warszawa 2010
- Banaszczyk Z.*, Stosunek cywilnoprawny, w: *M. Saffjan* (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 1, Prawo cywilne – część ogólna, Warszawa 2007